

H.C. Ørsted's *Aanden i Naturen* i kritisk, kommenteret udgave

Aage Jørgensen

H.C. Ørsted, *Aanden i Naturen*. Tekstudgivelse ved Finn Gredal Jensen, efterskrift ved Carl Henrik Koch, kommentarer ved begge. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (i kommission hos Syddansk Universitetsforlag), 2020. 454 sider.

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab har markeret 200-året for H.C. Ørsted's opdagelse af elektromagnetismen med en kritisk, kommenteret udgave af hans naturfilosofiske afhandlinger, der med titlen *Aanden i Naturen* oprindeligt udkom i to bind i 1849-50.¹ Verdensryet hviler netop på denne opdagelse, grundlaget for hele den industrielle udvikling. Derfor var Ørsted (1777-1851) på 100-kronesedlerne i 1962-74, og vel at mærke med en tegning, der viste den elektriske ledning hen over kompasnålen. Men hans fortjenester rakte videre. Ekstraordinær professor var han blevet allerede i 1806. I 1825 udviklede han en metode, der gjorde det muligt at udvinde aluminium. I 1829 tog han initiativet til oprettelse af Den Polytekniske Lærestanstalt (nu: Danmarks Tekniske Universitet), hvis første direktør han blev.²

* * *

Ansvarlig for udgavens kommentarer er Finn Gredal Jensen og Carl Henrik Koch. Gredal Jensen tegner sig for tekstudgivelsen, mens Koch er efterskriftens ophavsmand. Den har overskriften "H.C. Ørsted's naturfilosofi, som den kommer til udtryk i *Aanden i Naturen*". Altså kun

¹ H.C. Ørsted, *Aanden i Naturen*. Tekstudgivelse ved Finn Gredal Jensen, efterskrift ved Carl Henrik Koch, kommentarer ved begge. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (i kommission hos Syddansk Universitetsforlag), 2020, 454 sider. (Tekst, 9-366; efterskrift, 369-88; udgave- og tekstforhold, 389-411; kommentarer, 413-54) – jf. Carl Henrik Koch, "H.C. Ørsted og den romantiske naturfilosofi", *Kvant. Tidsskrift for Fysik og Astronomi*, 30:4, 2019, 7-9.

² Jf. Dan Ch. Christensen, *Naturens tankeleser. En biografi om Hans Christian Ørsted*, 2009, 1209 sider (i to bind).

dér. Ørsted gav, som det indledningsvis pointeres, "selvbevidst udtryk for den ideologi, som var et bærende element i den danske guldalders selvopfattelse". Skønt guldalderens udstrækning ikke præciseres, anføres det, at enhedstænkningen "får sit grundskud" af en vis Søren Kierkegaard.³ I praksis (og uden for megen skelen til kunsthistoriens snævrere guldalderkonception) tør man sige, at perioden smukt falder sammen med Ørsteds manddomstid, fra hans store dannelsestog frem til hans død straks efter udgivelsen af *Aanden i Naturen*. Værket var tydeligvis tænkt som kun ét bind, der imidlertid som følge af især J.P. Mynsters anmeldelse udvidede sig til et tobindsværk, således at der blev tale om "en yderligere opsamling" fra forfatterskabet. Adskillige af de tekster, som indgår i værket, har polemisk karakter og vidner for så vidt om, at enhedstænkningen havde sine iboende modsætninger og konfliktpunkter og fordrede, at der blev argumenteret for den. Især var det naturligvis naturvidenskabens forhold til den kristne religiøsitet, der skabte vanskeligheder. Koch minder også om, at de ørstediske neologismer kan ses i forbindelse med hans tro på den naturvidenskabelige formidlings dannelsesmessige betydning.⁴ Måske peger Ørsteds udnyttelse af samtalegenren – den platoniske dialog – i samme retning.

For at forstå titlens nære sammenknytning af begreber, der i dag ofte opleves som modsætninger, skitserer Carl Henrik Koch den romantiske naturfilosofi i den (F.W.J.) schellingske afsløring, hvor naturen – det skabte – sammenholdes i en relativ balance "af kræfter, der i sidste instans er manifestationer af en og samme grundkraft", der altså virker i og bag de sanselige og synlige fenomener i form af lovmæssigheder, der "udgør"

³ Jf. Erik M. Christensen, "Guldalderen som idéhistorisk periode. H.C. Ørsteds optimistiske dualisme", i *Guldalderstudier. Festskrift til Gustav Albeck den 5. juni 1966*, 1966, 11-41. – Kierkegaards siden så berømte passus om naturvidenskaben stammer fra hans 1843-dagbog: "Forskeren begynder strax at adspredde sine Enkeltheder, nu skal man til Australien nu til Maanen, nu ned i en Hule under Jorden, nu Fanden i Vold i Røven – efter en Indvoldsorm: nu skal Teleskopet bruges, nu Mikroskopet: hvo Satan kan holde det ud!" – Universitetets naturvidenskabelige fakultet blev oprettet i 1850.

⁴ Jf. Frans Gregersen, "H.C. Ørsted og de nye ord", *Kvant. Tidsskrift for Fysik og Astronomi*, 30:4, 2019, 30-34. Blandt neologismerne finder man både fagord (ilt, brint, vægtfylde osv.) og hverdagsord (brugskunst, faldskærm, tankeeksperiment, udstråling osv.) – samt en del, som ikke kom i brug (lyvefrihed, tankelyn, ånddygtighed osv.).

verdensfornuften. Talen er altså om en organisk, ikke en mekanisk indrettet verden, hvis fysiske (sanselige) manifestation bærer bud om en bagvedliggende dynamisk struktur. Ørsted endte dog ikke i pur spekulation, men fastholdt værdien af erfaring, svarende til, at han også kalkulerede med en fornuftsforestilling. Dette i modsætning til Henrich Steffens, som han ganske vist i 1807 forsvarede mod Oehlenschlägers ophidselse over sin tidligere lærerester. Vigtigst er hans insistens på helheden, den større sammenhæng, hvori delene finder deres plads – en forestilling, som jo kendes allerede fra Oehlenschlägers digt "Guldhornene". Koch henviser til et sted i *Videnskaben og de almindelige Love* (1809), hvor tre opfattelser, som Ørsted holdt fast i livet igennem, formuleres: Eksperimentet spiller en afgørende rolle, enkeltfænomenet må forstås ud fra helheden, og naturens love gælder uindskrænket og undtagelsesløst. Hvad Ørsted kalder *ånd*, dette immaterielle, altgennemtrængende, som unddrager sig sanseregistrering, kunne man med Koch kalde *kraft*.⁵ Systemet af "harmonisk afstemte naturlove" omtaler Ørsted som den altforårsagende, uforårsagede *fornuft* (evt. som *Gud*). Ordenen er finaldeterministisk, fornufts-determineret, mennesket i dets ultimative udfoldelse er udviklingens endemål.

Sansernes verden udgør altså "et løvbundet hele", den er underlagt nødvendighedens lov. Problemet er, hvordan dette rimer med den kristne religion, hvis dogmatik Ørsted lejlighedsvis giver cadeau i sine populære fremstillinger. Koch ser ikke ret, hvordan "tanken om eksistensen af en personlig guddom kan forenes med hans naturfilosofi", og rejser flere steder mistanke om, at Ørstedes religiøsitetssudsagn var strategiske. Tankgangen minder mere om Spinozas monistiske metafysik, "i hvilken naturen og guddommen identificeres". Heinrich Heine krediteres for at have diagnosticeret den tyskromantiske naturfilosofi som spinozistisk.

Ørstedes opdagelse af elektromagnetismen lagde som nævnt sammen med andre opdagelser senere i århundredet grunden under den industrielle revolution.⁶ Overbevist om, at denne udvikling ville komme mæne-

⁵ Jf. Andrew D. Wilson, "The Unity of Physics and Poetry. H.C. Ørsted and the Aesthetics of Force", *Journal of the History of Ideas*, 69, 2008, 627-46; talen er i denne artikel dog om Ørstedes allertidligste funderinger over begrebet kraft.

⁶ Sprog- og Litteraturselskabet har også markeret 200-året med en mindre udgivelse, *The Discovery of Electromagnetism Made in the Year 1820 by H.C. Ørsted*, med fotografiske optryk af hans oprindelige latinske 1820-redegørelse og de fem samtidige oversættelser til fransk, italiensk, tysk, engelsk og dansk. Det afgørende

skcheden til nytte, gav han ofte udtryk for kulturoptimisme. Individets livsopgave var at fuldkomme sig, at realisere sit åndelige potentiale. Også samfundet ville derved bevæge sig mod en mere ideel tilstand. Dette har intet at gøre med den evolution, som Darwin kort tid efter lancerede, og som jo var drevet af overlevelsestrang. Ørsted henholdt sig til den linnéiske artskonstans. Naturens udvikling var endemålsbestemt, og endemålet var mennesket og derved vel også dets beherskelse af naturlovmæssigheden.

Ørsted træder os således her i møde som ankermand for en naturfilosofi, der i medfør af sit fornuftsbegreb egentlig skaber en syntese af den sene oplysningstænkning og den universalromantiske organismetænkning. Naturfilosofen og naturvidenskaben fik tillagt en dannelsesbetydning. Carl Henrik Koch befæster synspunktet med henvisning til Francis Bacon og Nicolas de Condorcet. Ørsted søgte "at forene fornuftsdyrkelsen med en følsom religiøsitet". Første bind afrundes med Ørstedts tale ved Reformationsfesten 1814, "Videnskabsdyrkningen, betragtet som Religionsudøvelse". At der er tale om værketets ældste tekst, vidner om konstansen i Ørstedts tænkning.

* * *

Det næstsidsste punkt i efterskriften vedrører "Store og lille Hans Christian" og henholder sig indledningsvis til, hvad H.C. Andersen skriver i *Mit Livs Eventyr* (1855): Ørsted "var den af Alle, som under hele min Digter-Udvikling aandelig holdt mig oppe, gav mig Mod og forudsagde mig en Erkjendelsens Fremtid ogsaa i mit Fædreland".⁷ Koch peger på det biografiske indslag i "Klokken" (med rollefordelingen: den fattige dreng

gennembrud for opdagelsens praktiske udnyttelse kom i 1831 med Michael Faradays opdagelse af induktionen.

⁷ Jf. H.C. Andersens brev af 16. marts 1835 til Henriette Wulff; han har "skrevet nogle Eventyr for Børn, om hvilke Ørsted siger, at naar Improvisatoren gjør mig berømt, gjør Eventyrene mig udødelig, de ere det meest fuldendte jeg har skrevet". Tilsvarende hedder det i 1863-bemærkningerne, at "særligt H.C. Ørstedts ofte udtalte Glæde over det Humoristiske i Eventyrene var den første betydelige Opmuntring", samt at "Vanddraaben" (hvori det ganske København strides og kives, om den lægges under et mikroskop) er skrevet til Ørsted. – Da Andersen modtog *Aanden i Naturen*, kvitterede han varmt og glad for den: "Sandheden i den [bogen] er gaaet over i mig og er bleven en Deel af mig selv" (*Breve fra H.C. Andersen*, ved C.St.A. Bille og Nicolaj Bøgh, 2000, 582-84; brev nr. 247 af 3. august 1850).

= Andersen; kongesønnen = Ørsted), men finder også anledning til at understrege, at brugen af ord som "mirakuløst" og "øvernaturligt" ikke kan tilskrives Ørsted-påvirkning. Om identifikationen er der forresten ikke enighed blandt de lærde, som alle synes at være spekulanter for Vorherre. Georg Brandes foreslår: den fattige dreng = naturvidenskaben; kongesønnen = digtningen. Selve tanken om "naturvidenskabens og digtningens forening og samme mål" stammer dog, som kommentatoren Flemming Hovmann slår fast, fra *Aanden i Naturen*, hvor den f.eks. får følgende formulering: "Vi maa komme til Sandheden fra mere end een Side, for at see den i al dens Heelhed og Fylde, hvori det er os muligt at see den."

Som bekendt gjorde H.C. Ørsted i et almanakbidrag gældende, at nutiden var langt at foretrække for de gode gamle dage, et synspunkt, som H.C. Andersen bifaldt i "Lykkens Kalosker" og altid siden holdt fast ved.⁸ Også hvad angår kulturoptimismen fulgte han sin mentor, dog med lejlighedsvis indslag af nagende tvivl. Bogen *I Sverrig*, der slutter med en hyldest til "Opdagelsesens Tid" ("I Videnskaben ligger Poesiens Californien"), virker som en stædig øvelse i eksistentiel tilegnelse af det ørstediske natur- og livssyn, således som det kommer til udtryk netop i *Aanden i Naturen*. Endda aktualiserede Ørstedes død midt under bogens nedskrivning udødelighedstanken. Eventyret "Oldefæder" ender med, at titelfiguren i taknemmelighed over en retningsfaciliteret af moderne opfindelser skænker et beløb til et monument for Ørsted, udtryk vel for en sluttelig hyldest til fremskridtet. Og "To Brødre" former sig som en ligefrem lovprisning af den berømte fysiker og hans næsten lige så berømte yngre broder, den retslærde Anders Sandøe Ørsted. Ren og skær hyldest er der også tale om i "Om Aartusinder", hvor "Amerikas unge Beboere" på deres flyvske danselsfærd afsætter "een Dag for Norden, for Ørstedes og Linnés Fædreland". Endelig kan noteres, at Andersen i sine bemærkninger til "Den store Søslinge", altså det transatlantiske telegrafkabel, gør gældende, at det var Ørsted, der åbnede hans blik for det eventyrlige stof i "Nutidens Opdagelser og Bevægelser".⁹

⁸ "Gamle og nye Tider", i C.E.R. Oluftsens *Almanak for 1835*, 1834, medtaget i *Aanden i Naturen*, bind 2, 1850 (jf. DSL-udgaven, 307-20). "Lykkens Kalosker" fremkom i *Tre Digtninger* (1838) og i revideret form i *Eventyr* (1850).

⁹ Carl Henrik Koch henholder sig til Paul V. Rubow, *H.C. Andersens Eventyr. Forhistorien, Idé og Form, Sprog og Stil*, 1927, 85, 3. udgave, 1967, 89. Det samme gør Dan Ch. Christensen i *Naturens tankeløser*, i slutningen af kapitlet "Store og

Det kan tilføjes, at Ørsted også er på færd i et par af romanerne. I *O.T.* (1836) problematiserer hovedpersonen, Otto, efter at have overværet nogle af Ørsteds forelæsninger den bibelske skabelsesberetning til fordel for "den fysiske Forklaring af vor Klodes Tilblivelse", og i *At være eller ikke være* (1857) orkestreres denne samme problemstilling i et storstilet mediceringsforsøg (med skelen også til den anfægtelse af den romantisk-naturfilosofiske organismetænkning, som foregik i 1850'ernes tyske materialismestrid). Tæt på slutningen lykkes det H.C. Andersen at få indflettet, hvad H.C. Ørsted 21. april 1833 havde skrevet i hans stambog om løftelsen "ved Fornuften i Fornuften, der er det Sande, ved Fornuften i Villien, der er det Gode, og ved Fornuften i Phantasien, der er det Skønne".¹⁰

At stambogsindførslen blev et mantra for Andersen, fremgår af, at han citerer den to gange i *Mit Livs Eventyr*, ikke blot på det kronologisk rette sted (i forbindelse med afrejsen til Italien), men tillige i forbindelse med det sidste brev, som han modtog fra vennen B.S. Ingemann – som også blev det sidste ordskifte mellem de to om H.C. Ørsted og tanken om ånden i naturen. Andersen konstaterer, at hans venner – "de to elskelig-

Lille Hans Christians moderne gennembrud", 1095-1106, men ikke Jens Andersen i *Andersen. En biografi*, 2003, der omtaler forholdet mellem digteren og naturfilosoffen i bind 2, 137-57 og 187-92. Nyere er Knud Bjarne Gjesing, "Ørsted og Andersen og guldalderens naturfilosofi", *Kvant. Tidsskrift for Fysik og Astronomi*, 24:4, 2013, 18-21, Johan de Mylius, *Livet og skrifter. En bog om H.C. Andersen*, 2016, 586-91, jf. reg. 729, og Torsten Bøgh Thomsen, *Slyggpunkter, menneske, natur og materialitet i H.C. Andersens forfatterskab*, 2019, 217-53 ("Den Ørstedeske Kjøp-Pegasus. Andersen og videnskaben"). Bøgh Thomsens kapiteloverskrift citerer et B.S. Ingemann-brev af 25. maj 1851, hvori Andersen får på pulken for sin "naturalistiske" følgagtighed. Det kan læses i *H.C. Andersens brevsamling med Lucie og B.S. Ingemann*, ved Kirsten Dreyer, 1997, bind 1, 269 f. (De nævnte "Klokken"-kommentatorer mener også, at Ørsted har stæet model til Den lærde Mand i eventyret "Skyggen", umiddelbart oplagt, da han jo filosoferer over det sande, det gode og det skønne; men i så fald må hans erkendelse af, at disse værdier for de fleste er "ligesom Roser for en Ko", og hans sluttelige likvidering indebære en problematisering af det ørstedeske værdikompleks). – De Ørsted-relevante steder i H.C. Andersens eventyr kan findes via personregisteret i *Eventyr*, bind 7, 1990, 431. Til nøjere udredning af relationen kan man bl.a. benytte *H.C. Andersens Dagbøger 1825-1875*, bind 1-12, 1971-77, med afsæt i H. Topsøe-Jensens personregister i bind 11, 793 (87 henvisninger – mod 273 til hustruen Birgitte).

¹⁰ H.C. Andersen, *At være eller ikke være*, DSL-udgaven ved Erik Dal og Mogens Brøndsted, 2001, 221.

ste, barnehjertede Personligheder" – var "lidt paa Kant med hinanden", hvad angår "digteriske Anskuelse".¹¹ Foruden stambogsverset citerer han af Ingemanns brev den forsonlige slutning. Eller rettere: Han omskriver den og baner derved vej for et møde mellem vennerne i det hinsides. Hvad Ingemann faktisk skrev, er ikke uden brod: "Jeg kan hilse fra *Hans Christian Ørsted!* Jeg hørte en Klang af hans største Tanke forleden Dag, da den electromagnetiske Traad sittede over mit Hoved. Hans Aand var det dog ikke; den har nu ogsaa opdaget Tanketraaden, som gaar langt udover alle bekjendte Naturloves Sphærer. Skriver han nu en Tankebog om 'Naturens Aand', bliver det den Natur, hans empiriske Videnskab forkastede, som Unatur og – Overnatur i eet Begreb."¹²

* * *

Det andet bind af skriftet indledes med to tekster, der forholder sig til Jakob Peter Mynsters bemærkninger til (eller anmeldelse af) det første bind, og med et blik på just denne kontrovers slutter Carl Henrik Koch sin efterskrift. Ørsted "havde steds udadtil opretholdt facaden som en god kristen". Det halvhundredårige venskab holdt, men skellet mellem den naturfilosofiske og den biskoppelige kristendom blev nu trukket op. Mynster reagerede på Ørsteds modsvar, men Ørsted vendte ikke tilbage. Det er værd at bemærke, at Mynster altså først nu greb til pennen, uanset at mesteparten af teksterne i de to bind jo måtte være ham bekendt. Det afgørende stridspunkt berøede på, at Ørsteds monisme i realiteten var uforenelig med Mynsters dualisme eller supranaturalisme, han "vedkendte sig den opfattelse, at der eksisterer et guddommeligt væsen, som er

¹¹ Andersen hentyder til Ørsteds barske kritik i *Maanedsskrift for Litteratur* af Ingemanns *Huldrer-Gaaverne eller Ole Navnløses Levnets Eventyr* fra 1831. I satiren figurerer Ørsted som den åndsforladte (!) Jochum Toldbetjent. Jf. Dan Ch. Christensen, *Naturens tankeløser*, 807-09.

¹² H.C. Andersen, *Mit Livs Eventyr*, ved H. Topsøe-Jensen, 1951, bind 1, 128, og bind 2, 245. Ingemanns brev (af 27. december 1861) er trykt bl.a. i *H.C. Andersens brevsveksling med Lucie og B.S. Ingemann*, bind 2, 530 f. Man kan mene, at den tilstræbte enighed afslutter en diskussion, der begyndte med det i note 9 nævnte brev af 25. maj 1851. Ingemanns kvittering for Sveriges-bogen, hvori især kapitlerne "Tro og Videnskab. (Prædiken i Naturen)" og "Poesiens Californien" synes ham "alt for stærkt paavirket af Empirikeren og Naturalisten H.C. Ørsted og hans blot dynamiske Aand i Naturen".

hævet over denne verden, men som kan virke i verden". Guddommen altså som enten transcendent eller immanent. Ørstedes kulturoptimisme rimer ikke med Mynsters opfattelse af syndefaldet som uomgængeligt vilkår – gående ud på, altså, at det faldne menneske behøver en guddommelig håndsrekning, det kan ikke rejse/frelse sig ved egen kraft. Koch finder uenigheden indlejret i sprogbrugen: "religion" over for "religiøsitet". Ørsted antydede til anden side, at visse teologer "ikke kunne skjelne mellem Religionens sandelige Indklædning og Religionen selv".

Det kunne måske have været kraftigere betonet, at Ørstedes naturfilosofi ganske vist spillede en væsentlig rolle for de tidlige romantikere, men at selve værket, *Aanden i Naturen*, knap nok kom til at gøre nogen forskel, al den stund scenen jo i 1830'erne og 1840'erne blev overtaget af den mere konfliktbetonede hegelske filosofi.¹³

Efterskriften minder sluttelig om stridens efterdønninger i ytringer af Rudolf Varberg og Frederik Dreyer og om Hans Lassen Martensens frimodige forkyndelse af teologiens primat i forhold til naturvidenskaben, hvilket matematikprofessoren Adolph Steen i 1875 affærdigede som utåleligt vrøvl.

* * *

Carl Henrik Koch bevæger sig i efterskriften mest på det filosofiske niveau, mens han kun i mindre grad går efter de æstetiske implikationer. Desuagtet at disse dog forbinder sig organisk med naturfilosofien netop i medfør af, at denne er enheds- og helhedsbestemt. Eftersom kontroverser gerne er illustrative, kunne han f.eks. have fokuseret på den, der udspandt sig mellem Oehlenschläger og Ørsted, da digteren for i flint over Steffens –

¹³ Jf. Knud Michelsens opsummering af forholdet mellem kristendom og romantisk naturfilosofi i Klaus P. Mortensen og May Schack (red.), *Dansk litteraturhistorie*, bind 2: 1800-1870, 2008, 61-70. Michelsen nævner bl.a., at Mynster som ung præst skrev venligt og velvilligt om Oehlenschlägers digt "Jesu Christi gien-tagne Liv i den aarlige Natur", men satte hælene i over for *Aanden i Naturen* – og måtte gøre det, da den kirkepolitiske situation tilsagde ham at insistere på kristendommens "basale lærdomme". – Klaus P. Mortensen har selv, i *Himmelstormerne. En linje i dansk naturdigting*, 1993, 220-23, reflekteret over det afgørende brud i naturopfattelsen, fra naturen som skabt (som i traditionen og endnu hos Ørsted) til naturen som skabende (som hos Darwin).

i hans egenskab af (formodet) taleror for "die neuere Schule", i hovedsagen Jena-romantikken og Schelling – da han på sin dannelsesrejse tilbragte adskillige måneder netop hos Steffens i Jena. Oehlenschläger lod sin misfornøjelse lande på Ørstedes skrivebord, hvorfra der efterfølgende udgik et brev, der søgte at sætte tingene på plads, bl.a. med pointering af, hvilket udbytte Ørsted selv havde hjemtaget fra den nyere skole. Dette allerede i 1807, men med refleksioner, der peger frem mod *Aanden i Naturen*.

Den karakteristik, som Oehlenschläger leverer af Steffens, er skrevet "med flyvende Pen", præget af ilter irritabilitet og uden besindig afvejning. Ørsted følger ham i afvisningen af partigengeri, men minder om, at han selv var blevet en ven af "den nyere Philosophie og Poesie, da du endnu kaldte Schlegelerne uforskammede Dreng". Om Schelling anføres, at hans fortjeneste jo er "at have stiftet Naturphilosophien, og med denne grebet ind i alle Videnskaber". Og videre: "Hans Fortjeneste var at skue Naturen som *een heel Organisation*. De Ord: 'Die Natur ist ein productives Product', vilde ret forstaaede, og de ere tydeligt nok kommenterede af ham selv, være nok til at mærke ham som en omfattende og dybtindtrængende Aand." Schellings måde at anskue tingene på "har Steffens grebet, og med en beundringsværdig Kjækhed ført igjennem", og skønt han næppe ejer filosofiens besindighed og klarhed, har han "et levende bevægeligt Talents hastige og ofte lykkelige Overblik, og det er ikke lider". Derfor vil Ørsted indestå "med *klare og uigjendrivelige* Grunde; thi min Besiddelse i Sandhedens Rige er ikke saa stor som mangen Andens; men den er vel befæstet." Derimod har Fichte (al hans fortræffelighed ufortalt) i talrige samtaler røbet en vis snæverhed og hang til at misforstå Schelling.¹⁴ Den af Oehlenschläger nedgjorte Novalis sætter Ørsted på plads ikke blot som en fremragende digter, men også som en indsigtfuld fysiker. Ej heller Friedrich Schlegel fortjener ringeagt; ganske vist er han intolerant og katolsk, men hvad han skriver, "har noget forunderligt gedigent". – Ørsted sætter med sin klare tale venskabet på spil, som Mynster årtier senere formentlig satte venskabet med Ørsted på spil. Efterbrevet en uge senere garderer sig mod sligt ved at opridske forskellen mellem videnskabsmanden og digteren, men også deres samvirken: "Saaledes skiller Digteren og Tænkeren sig ad, ved Begyndelsen af deres Vey, for ved Enden

¹⁴ Johann Gottlieb Fichte opholdt sig i 1806-07 i København, hvorefter han i Berlin holdt sine *Reden an die deutsche Nation*.

at omfavne hinanden." Just den forestilling, som H.C. Andersen udfolder i "Klokken", bemærker man.¹⁵

Ørstedes nuancerede opfattelse af Steffens genfinder man i det mindeskrift, som han offentliggjorde efter Steffens' død.¹⁶ Om disputatsen *Beiträge zur inneren Naturgeschichte der Erde* anfører Ørsted, at den "gav en skøn, i den ny Naturphilosophies Charakter dannet Opfatning af den Tids Geologi", men led under den diskrepans mellem filosoffer og naturforskere, som ofte førte til, at man lod sig "henrive til en forførelig Ringagt mod Erfaringsvidenskaberne". Indvendingen rammer ikke ubetinget Steffens, der jo var erfaringsnaturvidenskabeligt skolet, for han "indlemmedes i den ny filosofiske Skole". "Steffens selv, som aldrig selv kunde være ganske hildet i hine Tiders Vildfarelse, senere vidste kraftigt at have sig derover", og at i det hele taget "den store Bevægelse, hine Tiders aanderige Mænd fremkaldte i Henseende til den videnskabelige Opfatning, har haft en vigtig Indflydelse". Hvad angår Steffens' betydningsfulde optræden på den danske scene, der afsatte *Indledning til filosofiske Forelesninger* og de utrykte Goethe-forelæsninger,¹⁷ fremhæver Ørsted især dette, at han virkede ved den begejstring, han vakte, og noterer for sin egen del, at han ved hjemkomsten i 1804 gled ind i den romantiske kreds – og trods meningsdivergenser "forstyrrede dette dog aldrig vort Venskab, som vedblev uafbrudt gennem vort hele Liv". Hans betydning beroede ikke så meget på den meddelte lære som på den vakte begejstring og dermed "paa den aandelige Bevægelse, han fremkaldte". Altså netop på hans indsats som lynildsmand, med Grundtvigs senere udtryk. Svarende til, at Schelling i en tilsvarende mindetale bemærkede, at Steffens' personlighed udrettede mere end hans skrifter.¹⁸

¹⁵ Brevene er optrykt i Aage Jørgensen (udg.), *Henrich Steffens – en mosaik*, 1977, 160 sider, Oehlenschlägers af 11. august 1807 62-72 og Ørstedes af 1. og 6. november 1807, 73-87.

¹⁶ H.C. Ørsted, "Mindeskrift over Professor Henrik Steffens [1846]", optrykt i *Henrich Steffens – en mosaik*, 115-24.

¹⁷ Henrich Steffens, *Indledning til filosofiske Forelesninger*, udgivet af Johnny Kondrup, 1996, 325 sider (med et tillæg af Flemming Lundgreen-Nielsen om Goethe-forelæsningerne 1803, 227-43).

¹⁸ Schellings mindetale er trykt som forord i Steffens' *Nachgelassene Schriften*, Berlin 1846, og deloptrykt i *Henrich Steffens – en mosaik*, 113-14.

Striden mellem Grundtvig og Ørsted i 1814-15 er refereret af Vanja Thaulow i indledningen til de relevante skrifter (altså *Hvem er den falske Prophet? Hvem forvirrer Folket?* og *Imod den lille Anklager, det er Prof. H.C. Ørsted, med Bevis for at Schellings Philosophie er uchristelig, ugudelig og løgnagtig*) i den netbaserede udgave af *Grundtvigs Værker*. Anledningen var fremkomsten af Grundtvigs såkaldte Spådomsskrift, som Ørsted kvitterede for med en ganske uvenlig anmeldelse. Striden kom til at dreje sig om bibelsk sandhed og om forholdet mellem religion og videnskab – og specielt om Schellings filosofi og dens (u)forenelighed med kristendommen, i hvilken sammenhæng den naturfilosofiske problematik kom i fokus.

Efter udgivelsen af *Verdens Krønike* (1812) overvejede Ørsted-brødrene, hvordan Grundtvig kunne sættes på plads for hans "Ufornuft og Smagløshed". I omtalen af Spådomsskriftet pointerede de, at Grundtvigs fremstilling var "indsigtsløs" og egnet til at forvirre folket, præget af dømmesyg og af ringeagt for naturvidenskaben, fordi den afleder fra den bibelske sandhed. Tværtom leder naturvidenskaben i Ørstedes optik "til den dybeste andagt og ydmygelse for Gud", svarende stort set til, hvad han skriver i den samtidige tale "Videnskabsdyrkningen, betragtet som Religionsudøvelse", der jo er medtaget i *Aanden i Naturen*.

Grundtvig erklærede sig i *Hvem var den falske Prophet?* dybt fortørnet over anklagen om at forkynde indskrænket Lutherdom. Han holder sig som prædikant til Bibelens "ordrette Mening". Naturvidenskaben er uproblematisk, så længe kristendommen giver den retning og mål, men tiltager den sig selvstændighed, bliver den "ukristelig og ugudelig".

Ørsted udvidede angrebet i *Imod den store Anklager*. Han vil forsvare "den filosofiske Aand i Almindelighed" mod de grundtvigske misforståelser, hvilket dog reelt kommer til at dreje sig om Schellings naturfilosofi, som han med visse anførte forbehold forsvare. Han afviser f.eks. Grundtvigs ateismebeskyldning mod Schelling, der jo ikke decideret fornægter Gud eller de egenskaber, som man forbinder med hans væsen. Men Grundtvig savner simpelt hen filosofisk dannelse, Schellings filosofi rækker ud over hans fatteevne. Tro og videnskab burde kunne sameksistere i harmoni; berøver man videnskaben dens selvstændighed og pålægger den at udforske den guddommelige hensigt med skabningen, ryger balancen.

Grundtvigs svar, *Imod den lille Anklager*, fremkom ti måneder senere, som undertitlen pointerer med skarpt sigte mod Schelling, hvis såkaldte (på en "Grundløn" baserede) Frihedsskrift nu får den meste opmærksomhed. Men hele repertoireet vendes, også Ørstedes oprindelige kritik mod Verdenskrøniken og Spådomsskriftet. Det fik lov til at blive det sidste ord i striden. Tydeligvis opgav Ørsted at svare, modparten var i alt det væsentlige uflyttelig.¹⁹

Også Kim Arne Pedersen har forsøgt at udrede spørgsmålet om, hvordan Grundtvig egentlig stillede sig til naturen og naturvidenskaben, i hvert fald i tre "skæringspunkter".²⁰ I *Verdens Krønike* afvises naturvidenskaben ikke principielt, men det pointeres, at den tenderer imod at unddrage sig guds-erkendelsen og befordre vantrøen. I *Danne-Virke* tilvejebringer Grundtvig (i forlængelse af Ørsted-debatten) et metafysisk fundament for natursynet og gør gældende, at historien "bestandig er overordnet naturen". Først i 1830'erne sker der en tankeforskydning, ikke, som Kaj Thaning hævder, et nybrud. Specielt knyttes jo mellem folkehistorie og naturhistorie en tæt forbindelse, som skjalden gav mytologisk ikklædning, længe før historikere og naturforskere sammen kastede blikket på "de Naturforhold, hvori Mennesket som Jordbo staaer". I fornyet diskussion med Ørsted henførte den på "levende Veksel-Virkning" indstillede Grundtvig spørgsmålet om verdensbilledet til videnskabens domæne. Kopernikus kunne man befatte sig med i skolen, knap nok i kirken. Højskolen i Gøteborg skulle skelne mellem historiske og fysiske videnskaber, men Pedersen finder det oplagt, at det i vekselvirkningen er de fysiske, der skal lade sig belære, siden det jo fortsat gælder, at naturen er skabt i menneskets billede og mennesket i Guds.²¹ I det videre forløb – bl.a. i salmerne – bliver naturtydningen

¹⁹ Vanja Thaulows fremstilling skatter vist især til Erland Jessen, "Striden mellem Grundtvig og H.C. Ørsted 1814-15", *Grundtvig-Studier*, 1971, 31-73.

²⁰ Kim Arne Pedersen, "Grundtvigs natursyn", *Grundtvig-Studier*, 1989-90, 66-104. Jf. Aage Jørgensen, "Finest frugt – om 'den Vartou Kjællingepræst'. En guide til Grundtvig-Studier 1948-2008, I", *Grundtvig-Studier*, 2009, 20-85; tekstblokken her er baseret på formuleringer der, 34 f.

²¹ Ved adskillige lejligheder fra 1814 og fremefter ytrede Grundtvig sig imod det kopernikanske verdensbillede. Eeks. forsvarede han i 1817-fejden mellem Arent Aschlund og Ørsted den førstnævnte, og i 1837 lod han sig provokere af Ørstedes artikel "Om den rette Iver i Troessager" til modindlægget "Den copernikanske Astronomi som den fjerde Troesartikel". I sin afhandling ser Kim Arne Pedersen Ørsted-striden som en "meget lille forløber" for endetidskampen – og tilføjer, at

det centrale i natursynet. Over for Ørstedes *Aanden i Naturen* anfører Grundtvig, at den menneskelige granskning må begynde "hjemmefra", hvor naturvidenskaben begynder med det, der er længst borte – hvilken tankegang ligefrem foregriber "Antikrists falske lærdomme" og for så vidt bidrager til at kridte banen op til "den apokalyptiske endetidskamp".²²

* * *

Hvad angår Grundtvigs eget forhold til Henrich Steffens, der i øvrigt var hans fætter, er det velkendt, at den naturfilosofiske præs først gik op for ham nogle år efter de berømte forelæsninger. Dagbogen attesterer, at han "næsten intet forstod, undtagen dette, at det [to ord ulæselige] System er opført paa Kants og Fichtes Ruiner". Ti år senere bemærker han i *Verdens Krønike*, at "Ideen om Tidernes Sammenhæng og Kristus i deres Middepunct" dog nok havde fæstnet sig i ham. Steffens var "et synderlig opvakt Hoved, med en Kraft og Ild i Aand og Ord, Øie og Geberder, som ingen skal, men Faa kan bryste sig med". Han virkede altså netop som lynildsmand. Ganske vist havde Steffens overtaget meninger fra Schelling, men hans uskrømte "Høiagtelse for kristelig Tro og Levnet" skinnede dog klarere igennem. Heldigvis forstod kun få, hvad han sagde. Men man bemærkede, at han talte "med forbausende Ærbødighed om Kristus og hans guddommelige Rang". Steffens "kom og svandt som et Luftsyn" – heldigt, for ellers var han nok kommet til at forvirre og forrykke mange, der nu slap med at blive eftertænksomme. Steffens reddes således over i den kristentro, som han da også senere faktisk havnede i.

Da Grundtvig i *Mands Minde*-forelæsningerne på ny vendte tilbage til, hvad Steffens afstedkom i 1802-03, var det med mange omsvøb. Han

det trods Grundtvigs dybe afhængighed af det før-kopernikanske verdensbillede var hans styrke, at han "forbandt sin kristendomstolkning med et folkelighedsbegreb og en historisk orientering, der muliggjorde kristendommens 'inkarnation' i – og gennem – det 19. århundredes urolige historie".

²² Endetidskampmotivet lancerede Grundtvig allerede i *Danne-Virke*-tiden. – I øvrigt er Grundtvigs anmeldelse af *Aanden i Naturen* ("Dansk Betragtning af Aanden i Naturen og Aanden i Historien", *Danskeren*, 3. årgang, 1850, 785-800) ikke nævnt i den nye udgave. Den giver følgende bestemmelse af titelbegrebet: "en sig selv vitterlig Livskraft, som havde alt det Synlige i sin Magt og vidste Besked dermed", en for Grundtvig umulig tanke. – Grundtvig vedgår forresten, at han anmelder bogen uden at have læst den: den er blevet "forlagt ved en Flytning".

jævnfører begivenheden med det glørværdige nederlag på Kongedybet og gør et nummer ud af, at andre var mere skikkede til at sige, hvad han nu forsøger at sige – om, hvad han, latinskoleforhærdet og opfyldt af "Drenge-Videnskabelighed", erfarede som blot 18-19-årig. Hvad han i øvrigt fremhæver, også her, er ikke forelæsningsernes filosofiske indhold, båret af uforståelige "Kunstord" osv., men "Sproget, han førte, Tonen, han talte i, Ilden, han sprudede, *der* slog mig paa Timen, saa jeg følte, der ogsaa i Ordets Verden er en himmelhøj Forskjel som paa Ild og Vand". Herudover nævner Grundtvig to ting, han tog til sig til senere aktualisering: den historiske anskuelse af menneskelivet og fremhævelsen af litteraturens store navne. Men altså *inter*, der peger mod den romantiske natur- og identitetsfilosofi, den schellingske arv.

Således forholder det sig også i mindedigtet til lynildsmanden! Steffens har "til Gru for Jætter" stødt i "Heimdals Lur": "Ja, den fri, den stærke Tale / Om hvad *Haa*nden griber ei, / Men hvad dog fra dybe Dale / Baner sig til Sijerner Vei: / *Ordet*, som af *Aanden* føres, / Skaber Syn hvor Rosten høres, / Vaagned, *Steffens!* her med dig!" Steffens, der i Tyskland førte sig frem som lutheraner, opnåede således i Danmark at blive grundtvigianer.²³

* * *

Aanden i Naturen er som nævnt et værk, der samler op fra forfatterskabet. Af de seks tekster i bind 1, som formentlig skulle have været "det hele", er dog kun de tre optrykte, de to relativt nye, fra 1844 og 1847, den tredje, der afslutter bindet, til gengæld fra 1815. Bindet blev anmeldt bl.a. af digteren og zoologen Carsten Hauch, der selv var en fornem repræsentant for den naturfilosofiske idealisme og romantiske dannelsesstenkning, som Henrich Steffens bragte til Danmark,²⁴ samt altså af J.P. Mynster. Bind 2 udkom et halvt år senere og indledes med to tekster skrevet i reaktion

²³ De citerede Grundtvigytringer om Steffens er optrykt i *Henrich Steffens – en mosaik*, 18-19, 24-33 og 107-10.

²⁴ Hauchs historie kan i voldsom forkortning siges at begynde med Oehlenschläger-inspirerede digterdrømme, som idolet ikke fandt solidt funderede, hvorefter Hauch med Ørsted som mentor begav sig over i naturvidenskaberne, men ved indgangen til en forskerkarriere blev slået ud af kurs og vendte tilbage til digningen – og endte med at overtage sit første forbilledes professorat i æstetik.

mod netop Mynsters anmeldelse.²⁵ Hertil følger sig seks taler holdt ved forskellige lejligheder og en længere anmeldelse af Steffens' 1829-skrift om den spekulative fysik. Bindet er altså i nogen grad skrab-sammen-præget og tydeligvis konciperet ud fra et primært behov for at imødegå Mynster, men dog holdt sammen af den idé, som ligger i undertitlen, *Naturvidenskaben og Aandsdannelsen*. I markedsføringen betegnes det som "et Supplimentsbind". Efter Ørstedes død to måneder senere kom bindene til at indlede nibindsudgaven af hans *Samlede og efterladte Skrifter*, som i øvrigt afrundes med en levnedsskildring ved Carsten Hauch.²⁶

* * *

Korrekturtilføjelse: Samtidig med *Aanden i Naturen* udkom Jens Olaf Pepke Pedersen, m.fl. (red.), *Hans Christian Ørsted – the Unity of Spirit and Nature. On the Bicentennial of Electromagnetism*, 2020, 152 sider. Af særlig relevans i sammenhængen er følgende artikler: Carl Henrik Koch, "Ørsted and the Romantic Philosophy of Nature", 31-36; Jens Olaf Pepke Pedersen, "Ørsted and the Dispute with Grundtvig on the Relationship Between Faith and Knowledge", 55-69; Knud Bjarne Gjesing, "Ørsted and Andersen and the Philosophy of Nature in the Danish Golden Age", 103-10.

²⁵ Det kan undre, at Ørsted har udparcelleret svaret på Mynsters anmeldelse på to artikler. Åbenbart har det været ham magtpåliggende klart at skelne mellem, hvad han ønskede at sige om naturvidenskabens "Forhold til Digtekunsten" og om dens "Forhold til adskillige vigtige Religionsgjenstande". – I øvrigt citerer han side 205-12 i den førstnævnte en længere passage fra sit eget digt "Luftskibet" (1836), som sidenhen tiltrak sig Johannes V. Jensens opmærksomhed (jf. Aage Jørgensen, "H.C. Ørsted, Johannes V. Jensen – og luftens erobring", *Flemborg Avis*, 16. januar 2021).

²⁶ 4. udgave af *Aanden i Naturen*, med indledning af Knud Bjarne Gjesing, fremkom i 1978. Oversat af 5. udgave: Lindhardt & Ringhof, 2017, 399 sider. Kolofonen formulerer: "Må kun optrykkes efter aftale med (...) samt forfatteren." – I øvrigt savner man en litteraturliste og et personregister. Førstnævnte kunne inkludere Sune Auken, "Naturen som tegn. Om Grundtvig og naturvidenskaben", i Mogens Bencard (red.), *Krydsfelt. Ånd og natur i Guldalderen*, 2000, 214-23. Værket er som helhed H.C. Ørsted-fokuseret.